

EL SIMBOLISME DELS ARBRES

UN PASSEIG HISTÒRIC PELS VALORS SIMBÒLICS DELS ARBRES

Josep Gordi i Serrat i Maria-Mercè Bruguera i Barbany

Els boscos i els arbres que els conformen són un dels grans símbols culturals de la humanitat (Peretó, 2000) i, conseqüentment, la major part de les civilitzacions se'ls han fet seus tot incorporant-los amb estima, consideració i respecte al propi imaginari col·lectiu, cercant, tal volta, la identificació, un referent explicatiu i convertint-los en un nou espai en atorgar-los qualitats i característiques que ultrapassaven les pròpies, sense més fre ni aturador que el que la pròpia imaginació desenvolupa. Aquesta apropiació cultural dels arbres oscil·la des de l'exquisit acolliment gairebé maternal en la seva vessant més positiva, fins al lloc paorós on patir malvestats. En l'endemig d'aquests dos extrems, molts matisos, que han portat a recrear-hi rituals religiosos de característiques ben diverses a tall de meravelloses esglésies naturals i amb connexions que van del sobrenatural al misticisme. Els arbres són protagonistes de rituals iniciàtics com els del pas d'infant a l'edat adulta o aquells moments en els quals la vida dels humans adquireix dimensions peculiars que precisen condicions especials i úniques. Els boscos també han estat espai per a estades contemplatives on aprendre i comprendre dins i fora d'un mateix els perquè de realitats tangibles i intangibles.

Al llarg d'aquest article analitzarem el paper dels arbres com a símbol i com a imaginari de la societat en moments històrics concrets. A mena de tast que obri el desig d'endinsar-vos en un món fascinant per gaudir del color i l'olor d'una de les relacions més fructíferes, llargues, fidels i intenses de la història de la humanitat: la de les relacions entre natura i cultura.

■ ELS ORÍGENS: MESOPOTÀMIA

El primer arbre simbòlic que apareix en totes les religions que han nascut a redós de la Mediterrània és l'Arbre de la Vida i per trobar-ne la primera referència cal que ens remuntem al poema de l'heroi Gilgamesh i pouant en els seus orígens un bon xic més, cal retrocedir fins als contes sobre Gilgamesh escrits en sumeri, els quals foren redactats fa més de 5000 anys. Posteriorment, la tradició babilònica va elaborar un gran corpus sobre Gilgamesh que recollia algunes d'aquestes primitives narracions sumèries en dotze tauletes.

Malgrat que el text de la XI tauleta fa referència a una planta i no a un arbre, és el primer document en què s'associa la vida a una espècie vegetal i per aquest motiu creiem que es pot presentar com el clar precedent de l'Arbre de la Vida. En aquest episodi Gilgamesh s'adona de la seva gran fragilitat com a ésser humà i que indefectiblement està abocat a la mort. En assolir aquesta percepció amb nitidesa, decideix anar a buscar

l'única persona que coneix que és immortal: Utanaphisti, personatge que en aquests relats és presentat com «l'únic ésser humà que havia sobreviscut al diluvi».

Per trobar-lo, el nostre heroi viatja fins les muntanyes bessones que se situen en el límit oriental del món habitat i, després de molts avatars, Gilgamesh finalment localitza Utanaphisti i li pregunta com s'ho ha fet per obtenir la immortalitat, ja que ell també desitja assolir aquesta important condició que entén que l'eleva per damunt de la seva pròpia fragilitat i, sobretot, per damunt de la de la resta d'humans. Aquest li explica que s'havia salvat del diluvi per un mer caprici diví, ja que un déu l'havia escollit a ell i, només a ell

**«ELS DÉUS DE L'OLIM
VAN DECIDIR ANOMENAR
ATENES LA CIUTAT I EN EL
RECINTE DE L'ACRÒPOLIS
VAN PLANTAR L'OLIVERA
D'ATENEA. DES DE LLAVORS
AQUEST ARBRE VA
ESTENDRE'S PELS CAMPS
DE TOTA GRÈCIA HONORANT
LA DEESSA»**

Segons la mitologia grega, l'olivera (*Olea europaea*) té un origen diví. Va ser la deessa Atenea qui va crear l'arbre per a la ciutat d'Atenes. Aquest és el motiu pel qual la ciutat duu el seu nom. Una branca d'olivera i un mussol, dos dels atributs de la deessa, van ser inclosos en les monedes de l'antiga Grècia, tal i com es pot veure en la imatge, prova de la veneració dels grecs per aquest arbre.

se li havia atorgat semblant privilegi. Ara bé, li revela l'existència d'una planta, situada al fons del mar, que no dóna la vida eterna, però que posseeix el poder de rejuvenir. Llegim-ne el fragment:

[...]
i t'explicaré el misteri dels déus.
Hi ha una planta, semblant a un arbust espinós,
la seva punxa és com la d'una rosa silvestre, podria pun-
xar les teves mans.
Si aconseguixes agafar aquesta planta,
aconseguiràs recuperar la vida.
(Gilgamesh, 2007, p. 86)

Un cop Gilgamesh es fa coneixedor d'aquest secret, se submergeix a la mar per aconseguir trobar, reconèixer i arrancar la planta. Eixit de l'aigua, diu al barquer Urshanabi que l'acompanya:

Urshanabi, aquesta planta és la planta que fa bategar el cor,
amb la qual un home aconseguix recuperar la seva vida.
La duré a Uruk,

faré que un vell se la mengi i així provaré la planta.
El seu nom serà: «L'home vell ha rejuvenit»
Jo en menjaré i tornaré a la meua joventut.

(Gilgamesh, 2007, p. 86)

I inicià el camí de retorn. Ara bé, abans d'arribar a la ciutat d'Uruk es decidí a reposar i aquest repòs li portà la següent malvestat:

Gilgamesh va veure un estanyol d'aigua fresca,
va baixar i es va banyar dins l'aigua.
Una serp va ensumar la flaire de la planta,
Sigil·losament va pujar i es va endur la planta,
en girar-se va mudar la pell.

(Gilgamesh, 2007, p. 86)

Gilgamesh s'hagué de resignar finalment a perdre qualsevol petit vestigi d'esperança de recuperar ni tan sols un bri de joventut.

Cal dir que l'antiga Mesopotàmia la formaven un grup de valls frondoses entre deserts. Aquí, entre arbres, rius i deserts van néixer les primeres ciutats.

José Plumed

El llorer (*Laurus nobilis*) pertany al grup d'arbres als quals se'ls ha atribuït ser fruit d'una metamorfosi, és a dir, de la transformació de persones en arbres. Segons les *Metamorfosis* d'Ovidi, la nimfa Dafne es va convertir en llorer per fugir del déu Apol·lo. A l'esquerra, llorer en el temple d'Apol·lo a Delfos. A la dreta, detall de l'escultura en marbre *Apol·lo i Dafne* (1622-1625) de Bernini, que es troba en la Galleria Borghese a Roma, i que representa el moment de la transformació de la nimfa.

Aquest fet, el contacte directe amb boscos i l'aigua dels rius, va desenvolupar, segons Barberà (2007) l'inici d'una estreta relació entre arbres i societat, la qual, amb totes les variants i formulacions imaginables, ha arribat fins als nostres dies. No es tracta, ni es tractava, només de regar i podar els arbres, sinó que també es teixiren uns lligams culturals i emocionals que generaren el simbolisme i protagonisme que coneixem en textos religiosos, folklòrics i literaris.

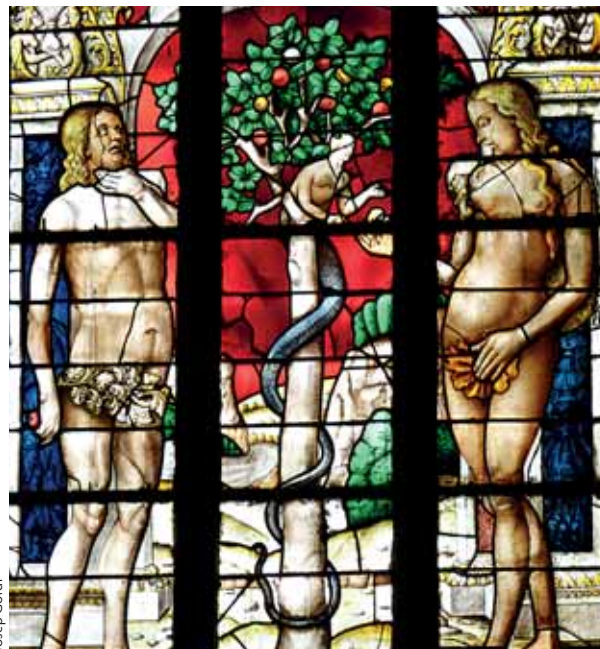
■ ELS ARBRES I ELS BOSCOS EN LA MITOLOGIA GRECOLLATINA

Cuidats, venerats i protegits pels grecs i els romans, els boscos i els arbres són els primers llocs de culte (Gros de Beler, Marmioli i Renouf, 2009) i el símbol que uneix els valors de la vida natural amb la humana.

Mirem-nos el valor mitològic d'alguns dels principals arbres mediterranis. Ho farem agrupant-los segons quin sigui el seu origen mitològic. Des d'aquest punt de vista ens apareixen dos grans grups clarament organitzats.

El primer grup és el format pels arbres consagrats als déus de l'Olimp i el segon el conformen els arbres que són el resultat de la metamorfosi de persones, sempre producte de la intervenció dels déus.

Vegem com l'olivera (*Olea europaea*) incorporà la sacralització que encara manté pel seu origen diví. Segons la mitologia grega (Graves, 1985), el primer rei d'Atenes dubtava de quin nom posar a la ciutat. Els déus Atena i Posidó litigaven perquè fos el seu nom l'escollit i... cap dels dos cedia. Essent així, els déus de l'Olimp van decidir que qui oferís un millor present per a la humanitat guanyaria. Posidó va crear el cavall i Atena, l'olivera. Els déus de l'Olimp van decidir a favor d'Atena: la ciutat es va dir Atenes i en el recinte de l'Acròpolis, on es troba el Partenó, hi van plantar l'olivera d'Atena. Des de llavors aquest arbre va estendre's pels camps de tot Grècia honorant la deessa. Una altra mostra de la veneració dels grecs per l'olivera és que una branca d'olivera i un mussol, dos dels atributs d'Atena, s'inclogueren a les monedes de l'antiga Grècia. Un altre fet relacionat amb la consideració de què gaudia l'olivera com a arbre sagrat era que l'oli d'oliva s'utilitzava per ungir reis i atletes i, a la vegada, les branques fulloses de les oliveres eren símbol d'abundància, glòria i pau; en conseqüència s'utilitzaven per coronar els vencedors dels jocs i les guerres, que ho rebien com un honor extraordinari.

Tot i que la Bíblia no n'esmenta cap de concreta, la fruita prohibida, que es trobava a l'arbre del coneixement del bé i del mal, es va associar amb la poma, potser perquè el gènere llatí és *Malus*. En la imatge, vitrall de la catedral francesa d'Auch on es pot veure l'escena del Gènesi en la qual Adam i Eva prenen la fruita prohibida de l'arbre.

**«L'EDÈN ERA UN JARDÍ
PLE DE SIMBOLISME,
JA QUE, DINS SEU, SE
SITUAREN ELS DOS GRANS
ARBRES SIMBÒLICS DEL
CRISTIANISME: L'ARBRE
DE LA VIDA I L'ARBRE
DEL CONEIXEMENT DEL BÉ
I DEL MAL, QUE CONTENIA
LA FRUITA PROHIBIDA.»**

Les narracions mitològiques són un esclat de molts dels desigs, passions, enveges i lluites que acompanyen els humans, però les protagonitzen uns déus que sovint litiguen per aconseguir reconeixements que, vistos amb els ulls dels humans contemporanis, poden fer somriure.

Pel que fa al segon grup d'arbres, el que tenen en comú és que són resultat de la metamorfosi, és a dir, de la transformació de persones en arbres. Prendrem com a exemple el llorer (*Laurus nobilis*), l'arbre consagrat a Apol·lo. Segons explica

Ovidi a les *Metamorfosis*, el primer amor d'Apol·lo va ser Dafne, una nimfa dels arbres. Eros, trapella com era, va disparar dues fletxes, una rebutjava l'amor i l'altra el feia néixer. Així, la primera va encalçar Dafne i la segona, Apol·lo i el conflicte era servit. Apol·lo, perdudament enamorat, va perseguir Dafne i ella implorà ajuda al déu del riu Peneu, que, compadit, la convertí en llorer. Quan Apol·lo allargà les mans per agafar-la, va abraçar, davant de la seva desolació, la fusta del llorer. Fou així que Apol·lo proclamà que el llorer, per sempre més, seria el seu arbre i així, les corones de llorer cenyiren el front del poetes inspirats, dels vencedors, dels destacats...

■ LA VENERACIÓ DELS ARBRES EN ELS POBLES INDÍGENES

En el llibre de l'antropòleg escocès Sir James George Frazer (1854-1941), *La rama dorada: Magia y religión*, publicat el 1890 i traduït a nombroses llengües (Frazer, 1951), ens apareixen un gran nombre d'exemples de veneració i culte als arbres repartits per tot el món. Vegem-ne alguns exemples. Els indígenes de l'illa de Siau, a Indonèsia, creien que els esperits dels arbres podien sortir-ne i passejar-se pels poblats. Per evitar que generessin maldats als seus habitants els ofrenaven el més preuat que tenien, sobretot, aliments. A l'Àfrica, algunes tribus creien que cada arbre tenia el seu esperit. Per exemple, el cocoter (*Cocos nucifera*) era vist com la mare nodridora i el fet d'abatre'l era viscut com un matricidi. Cal precisar que el cocoter és una palmera que té un port arbori, però que tècnicament no és un arbre. Frazer explica altres casos de veneració als arbres, com fer-los ofrenes ornamentals lligant-los un cinturó de fulles de palmera al tronc, deixar aus sacrificades al peu...

El psicoanalista i estudiós de les relacions entre la botànica i la religió Jacques Brosse (1922-2008) va publicar el 1968 *Mythologie des arbres*, on també apareixen nombrosos exemples del paper dels arbres en la mitologia de moltes cultures (Brosse, 1989). Prenguem el freixe (*Fraxinus excelsior*) d'Yggdrasil. Era l'Arbre Còsmic de la mitologia germànica. Aquest arbre el descriu un text del segle XII en el qual se'l considera el més gran i el millor de tots els arbres per la seva singularitat, grandesa i fortalesa. Deia que les seves robustes arrels tenien la doble missió de mantenir-lo dret i comunicar-lo amb el món subterrani. El tronc l'enlairava terra enllà i les frondoses branques cobrien mig món. Al seu peu hi naixia una font que li permetria viure sempre. I d'aquesta, un curs fluvial que abastia tota la terra. Entre les seves arrels, tronc i branques hi vivia un conjunt d'animals mitològics meravellosos, com ara la serp de Nioggrh, l'àliga reial que la vigilava, la cabra Heidhrun, que amb la seva llet nodria els guerrers d'Odin...

■ EL JARDÍ DE L'EDÈN

Desplacem-nos a fer un cop d'ull a la simbologia dels arbres del Gènesi. Ens adonarem que dins d'aquest llibre de la Bíblia apareixen dos tipus de relats de la

Jean-Pol GRANDMONT

**«ELS BOSCOS I ELS ARBRES
SEMPRE HAN ESTAT UNA
FONT DE RECURSOS
ECONÒMICS I DE FUNCIONS
AMBIENTALS PER A LA
SOCIETAT, PERÒ TAMBÉ
UN ESPAI DE CONTACTE
EMOCIONAL, CULTURAL
I ESPIRITUAL»**

creació. El primer és el de l'escola sacerdotal que narra la creació en set dies. El segon és el de l'escola jahvista, que explica la creació de l'ésser humà i el situa en el paradís o jardí de l'Edèn. En el primer relat l'arbre neix com a part de la vegetació i, bàsicament, com a productor de fruits: «Que la terra produeixi la vegetació: herba que doni llavors i arbres fruiters de tota mena, que facin fruit i llavor a la terra» (Gn 1,11). Del Gènesi neix una visió antropocèntrica del món (Gordi, 2011) i de la natura, ja que tots els animals i plantes es posen a disposició de l'ésser humà: «Us dono totes les herbes que fan llavor per tota la terra, i tots els arbres fruiters i que fan llavor: que us serveixin d'aliment» (Gn 1,29). Segons aquest primer relat, tota la creació és bona i bella. Déu col·loca l'ésser humà al cim de la creació amb un gran poder sobre aquesta, ja que s'utilitzen els termes: «domineu i sotmeteu». En el segon relat se situa la creació de l'ésser humà dins del jardí de l'Edèn, on Déu «va fer brotar de la terra fèrtil tota mena d'arbres agradables a la vista i bons per a menjar, com també l'arbre de la vida, al mig del jardí

Per a la mitologia germànica, el freixe (*Fraxinus excelsior*) era l'Arbre Còsmic. Se'l considerava com el més gran i millor dels arbres, per la seva singularitat, grandesa i fortalesa.

i l'Arbre del Coneixement del Bé i del Mal» (Gn 2,9). En aquest paràgraf ens apareixen, respecte del primer relat, diferències importants: la primera és que parla d'arbres agradables a la vista, és a dir, en situar-se l'acció al jardí la funció estètica també s'hi fa present. La segona és que s'esmenten dos arbres simbòlics: l'Arbre de la Vida i l'Arbre del Coneixement del Bé i del Mal.

Edèn (Serra, 2012) és una paraula hebrea que significa "delícia". Amb posterioritat els grecs la van traduir com *Paradeisos* o "hort tancat", que va generar l'*hortus conclusus* medieval. Per tant, d'entrada, el jardí de l'Edèn és concebut com el jardí de les delícies o el paradís.

En segon lloc, es tracta d'un jardí creat per Déu per compartir-lo feliçment amb l'home i la dona. Com a lloc de convivència se l'omple d'una gran varietat d'arbres, sobretot d'arbres fruiters. També era l'espai on naixia un riu que regava tot l'espai. En conseqüència, els tres principals atributs d'aquest jardí eren: l'ombra dels arbres, les fruites i l'aigua.

D'altra banda, l'Edèn era un jardí ple de simbolisme ja que, dins seu, se situaren com acabem de veure els dos grans arbres simbòlics del cristianisme: l'Arbre

de la Vida i l'Arbre del Coneixement del Bé i del Mal, que contenia la fruita prohibida, la qual amb el pas del temps es va associar amb la poma, potser perquè el gènere llatí és *Malus*. Ara bé, a la Bíblia no s'esmenta cap fruita concreta. El resultat és que aquest jardí esdevé un espai per viure feliçment amb el creador, però, a la vegada, és també, l'indret del primer gran combat espiritual, ja que Déu demana obediència i fidelitat i, en conseqüència, viure resistint la temptació dels cants de la serp per menar-los a tastar la fruita prohibida.

■ UNA RELACIÓ MIL·LENÀRIA

Els boscos i els arbres sempre han estat una font de recursos econòmics i de funcions ambientals per a la societat, però també un espai de contacte emocional, cultural i espiritual i, evidentment, un lloc d'inspiració artística. En aquest article hem intentat evidenciar que els lligams entre els arbres i les persones es remunten mil·lennis enrere i que s'han mantingut en moltes cultures sota els ritus religiosos, les tradicions folklòriques o la literatura. Per tant, els arbres, i els boscos, s'han convertit en un imaginari per a moltes societats, simbolitzant en ocasions el jardí perdut, la natura inabastable i primitiva, el refugi del somniador (Calvino, 1990), del bandoler, del perseguit o de l'enamorat. Malgrat que el bosc va ser la primera casa i el primer temple de l'espècie humana, la societat urbana ha anat trencant els lligams ancestrals que tenia amb la natura, però les tradicions i la literatura han mantingut aquest imaginari forestal com la nostra casa (Paci, 2011). ☺

REFERÈNCIES

- Barberà, G. (2007). *Tutti frutti. Viaggio tra gli alberi da frutto mediterranei fra scienza e letteratura*. Milà: Oscar Mondadori.
- Brosse, J. (1989). *Mythologie des arbres*. París: Édition Plon.
- Calvino, I. (1990). *El baró rampant*. Barcelona: Edicions 62.
- Frazer, J. G. (1951). *La rama dorada: Magia y religión*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Gilgamesh (2007). *El poema de Gilgamesh segons els manuscrits en l'engua accàdia dels mil·lennis II i I a.C.* (Ll. Feliu, & A. Millet, Eds. i Trad.). Barcelona: Servei de Publicacions de la UAB i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Gordi, J. (2011). *Els arbres mediterranis. Un recorregut pels seus valors culturals i espirituals*. Girona: Documenta Universitària.
- Graves, R. (1985). *Los mitos griegos*. Madrid: Alianza Editorial.
- Gros de Beler, A., Marmioli, B., & Renouf, A. (2009). *Jardins et paysages de l'Antiquité*. Arles: Ed. Actes – sud.
- Paci, M. (2011). *Le foreste della mente. Quello che ci insegnano e quello che ci fanno immaginare*. Lungavilla: Edizione Altravista.
- Peretó, J. (2000). *Tan bell i sempre esponerós. Realitat i metàfora de l'arbre de la vida. Discurs de recepció de Juli Peretó com membre numerari de la Secció de Ciències Biològiques llegit el 13 de novembre de 2000*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Secció de Ciències Biològiques.
- Serra, V. (2012). *El jardín del Edén, un paraíso en la Tierra. Estudios Franciscanos, 113*, 303–317.

Josep Gordi i Serrat. Professor titular del departament de Geografia. Universitat de Girona.

Maria-Mercè Bruguera i Barbany. Filòloga, Mataró.